

Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler*

Various Conceptions on the “Hunting Prohibition and Its Limitations” as the Background of the Environment-Conscious in Juridical Texts after the Tanzimat

Bekir Koç**

Özet

Tanzimat öncesi hukuk metinlerinde, şikâyetle konu olmadığı sürece, çevreyle ilgili yasak ve sınırlılıklar genellikle devletin doğrudan kullanımında olan alanlar için geçerlidir.

Tanzimat’tan sonra ilan edilen Arazi Kanunnamesi, Mecelle, Orman Nizamnamesi ve Saydiye Nizamnamesi gibi hukuki metinler, merkezin önemsedığı alanlar dışındaki doğa kaynaklarının kullanımını da kendilerine problem edinmeleri nedeniyle, önemli bir anlayış değişikliğini temsil ederler.

Anılan metinler ayrıca kara ve su alanlarına ilişkin standart ceza ve kontrol sistemlerini öngördükleri için, çağdaş çevre bilincinin yerleşmesi ve yaygınlaşması konusunda önemli bir fonksiyon icra etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, çevre, av, nizamname*

Abstract

Environmental prohibitions or limitations had, generally, been valid for areas that had been under the direct usage of the state, on the condition that there were no complaints, in juridical texts prior to the Tanzimat.

Juridical texts as Land Law, Civil Code, and Regulations on Forestry, Fishing and Hunting declared after the Tanzimat all represent a significant change in understanding as these laws and regulations had considered the usage of the natural resources, aside from the areas which were regarded as significant, as a problem.

Moreover, as the texts in questions had foreseen standard penalty and controlling systems involving areas of land and water, they had administered an important function on the matter of establishing and maintaining a modern environment consciousness.

Key Words: *Tanzimat, environment, hunting, regulation*

Tanzimat öncesi ferman, buyruk, emirnâme vb. hukuk metinlerinde av yasağı ve sınırlılıkları, genellikle askeri gereksinimler, saray ve hanedan mensuplarının ihtiyaçları, İstanbul'un iâşe ve güvenliğiyle; gelir kaynaklarının kontrol ve devamlılığı çerçevesinde varlığını koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin çevreye bakış açısını öğrenmemize olanak sağlayacak bazı bilgileri de barındırdığından -vakıf ve mülk statüsü dışındaki- kara ve su av alanlarındaki yasak ve sınırlılıklarla ilgili genel bir değerlendirme yapma zorunluluğu vardır.

I-Tanzimat Öncesi Av Alanlarındaki (orman, koru, mera, deniz, göl ve akarsular) Yasak ve Sınırlılıklarla İlgili Genel Bir Değerlendirme:

A-Kara Av Alanlarına İlişkin Yasak Ve Sınırlılıklar:

a- Devletin askerî ihtiyaçlarını karşıladığı orman ve koruları kapsayan yasaklar: Tersâne, Tophâne, Baruthâne'ye merbût/mahsûs orman ve korular¹, askeri kurumların gemi yapımında kullandığı, kereste, gemi direği, güherçile, odun kömürü vb. ihtiyaçlarını sağlamak için ayrılmıştı. Mirî statüsündeki herhangi bir orman ya da koruda anılan kurumların ihtiyaçlarına cevap verebilecek ürün varlığı tespit edildiğinde, ormanın tamamı veya bir bölümü kullanıma kapatılır ve bu niteliğini sürdürdüğü sürece de koruma altına alınan alanda halkın avlanması, yakacak-mimarî vb. ihtiyaçlarını sağlaması ve ticarî faaliyetlerde bulunması yasaklanırdı. Dolayısıyla İstanbul ve çevresindeki ormanlar ile tersanelere yakın olan ağaçlık alanlar merkezin doğal koruma alanlarını oluşturmdu.

b- Saray ahırlarına tahsis edilmiş orman ve koruları kapsayan yasaklar: İstabl-ı Âmire orman ve koruları, devletin, padişahın ve hanedan mensuplarının ihtiyaçları için beslenen hayvanların barındığı ahırların bulunduğu yerlerdi ve genellikle hayvanların otlatılması için uygun çayırları ihtiva eden ormanlar bu kullanıma tahsis edilirdi². Bu alanlar da halkın her türlü kullanımına kapalı idi.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 15-16 Kasım 2006 tarihinde düzenlenen "Türk Kültüründe Av" konulu uluslararası sempozyuma bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. koc@humanity.ankara.edu.tr

¹ Bu tür ormanlarla ilgili yasaklar için bkz.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HH) no: 32876 (H.1229 /M.1813-1814); BOA., HH., no: 28087 (H.1234 /M.1818/1819); BOA., HH., no: 43026 (16.03.1829); BOA., HH., no: 24052 (H.1249/ M1833); BOA., HH., no: 26247 (H.1251/ M.1835-36); BOA., HH., no: 25901 (H.1252/ M.1836-37); BOA., A. MKT. MVL, dosya no: 90, gömlek no 44(H.14. M. 1273/ M.15. 09. 1856). BOA., İAD., Defter No: 3, hüküm: 347/1260.

² İstabl-ı Âmire'ye bağlı orman ve koruların kullanımıyla ilgili bazı örnekler için bkz.: BOA., HH., no: 53841 (H.1222/ M.1807/08); BOA., HH., no: 35462 (H.1224/ M.1809-1810); BOA., HH., no: 32531 (H.1232/ M.1816-17); BOA., HH., no: 21409

c- Hanedan mensuplarının avlanmalarına ayrılmış orman ve korulardaki halka dönük yasak ve sınırlılıklar: Hâssa şikâr koruları, padişah ve hanedan mensuplarının avlanmaları için tahsis edilmiş ağaçlık alanlardı³. Diğer mîrî orman ve korular gibi halkın kullanımına kapalı olmakla birlikte, ormanın çevresinde veya içinde olan yerleşim yerleri için belirli ölçülerde intifa' hakkı tanınmış, yakacak vb. zorunlu ihtiyaçlar ile sınırlı sayıdaki hayvanın otlatılmasına izin verilmişti⁴. Ancak bu alanlarda reâyânın avcılık yapması hoş karşılanmazdı.

d-İstanbul'un ihtiyaçları ve güvenliği için konulan yasaklar: İstanbul'un iâşe, yakacak vb. gereksinimleri ile güvenliğinin sağlanması her zaman yöneticilerin hassasiyetle üzerinde durduğu meselelerden olmuştur. Bu çerçevede başkentin yakacak ihtiyacının karşılandığı ormanlar da (Darü's-sa'âde ve Matbâh-ı Âmire maslahâtı için) merkez tarafından özellikle kesim ve nakil dönemlerinde sıkı korumaya alınır; ormanların çevresindeki yerleşim yerlerinin zorunlu yakacak ve mimarî ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verilmekle birlikte, ticarete konu yapılmasına, gelişi güzel avlanmalara ve ağaç kesilmesine izin verilmezdi⁵. Aynı şekilde suyollarının temizliği ve güvenliği ile padişah, hanedan mensupları, devlet ileri gelenlerinin yaşam alanlarında her türlü araçla avlanmak ve özellikle ateşli silah kullanmak asayişsizlik kabul edildiği için yasaklanan davranışlardandı⁶.

e- Gelir kaynaklarının kontrol ve devamlılığını sağlamaya dönük yasak ve sınırlılıklar: Merkez kendi adına işlettiği madenler, taş ve kum ocakları, büyük çiftlikler, zeytinlikler, maden suyu kaynakları ve ticarete konu yapılan doğal kaynakların ürünlerinden halkın yararlanmasına izin vermezdi⁷.

B- Su Av Alanlarına İlişkin Yasak ve Sınırlılıklar: (Deniz, göl ve akarsular)

Kara av alanları anılan nedenlerle merkez tarafından göreceli bir kontrole tabi tutulurken, su av alanlarının nispeten daha serbest şekilde kullanıldığına tanık olunur. Bu durum, kara avcılığı için de geçerli olan halkın karnını doyuracak kadar doğadan faydalanması konusundaki şer'î anlayışla ilgili olduğu kadar, deniz ürünleri tüketim alışkanlıklarıyla, dönemin ulaşım olanaklarıyla ve devletin deniz ürünlerine dönük sistemli bir malî politikadan yoksun bulunmasıyla da yakından ilgilidir.

(H.1234/ M.1818-19); BOA., HH., no: 30875(H.1237/ M.1821-22); BOA., HH., no: 24052(H.1249/ M.1833-34).

³ BOA., MD., No: 47, hüküm 73,138.

⁴ Şenol Çelik, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları(Hassa Şikâr-gâhı)", XIII. Türk Tarih Kongresi, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III. Kısım, s.1897-1900.

⁵ Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'nde Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM*, sayı 10(2000), s.147-150.

⁶ BOA., MD., No: 47, hüküm 30.

⁷ BOA., İAD., Defter No: 8, hüküm: 339/1114.

Su ürünleri avcılığı ile ilgili kısaca şu söylenebilir ki, Osmanlı vergi mevzuatında pazara gelen her mal vergiye tabi olduğu için su ürünlerinin pazara getirilmesi kaydıyla avlanmasının ve ticaretinin önünde ciddi sistematik kurallar ve sınırlılıklar bulunmuyordu. Ancak yabancı veya yerli tüccar gemilerinin ruhsatsız avlanmalarına izin verilmediği gibi diğer tüccarlarla haksız rekabet edecek araçlarla, doğanın tahribine neden olacak veya insanlık dışı yöntemlerle avlanmalar her zaman kovuşturma konusuydu. İstanbul ve çevresinde tüccar gemilerinin avlanmaları her zaman yasaktı. Mülk ya da vakıf olmayan göl ve akarsuları eğer devlet kendi adına tasarruf ediyorsa, sınırlı kullanımlar dışında kirletilmesine, işlevini yitirecek duruma getirilmesine ve ticarete konu yapılmasına izin verilmezdi⁸.

Merkezin önemseydiği kara ve su av alanları dışındaki doğa kaynaklarının halk tarafından kullanılmasını ise iki anlayış belirlemişti. Bunlardan ilki, İslam fıkhrındaki *şirket-i ibâhe* yani “kimsenin malı olmayan şeylerden yararlanmak konusunda halkın aynı ölçüde hak sahibi olması”yla ilgili hukukî kuraldı. Kara ve su av varlıkları, halkın kullana geldiği içme suyu kaynakları, ateş, denizler, bir kimsenin mülkü içinde olmayan göller, akarsular, yine kendiliğinden büyümüş ağaç ve bitkiler (*hüdâ-yi nâbi*), kimsenin tasarrufunda olmayan ormanlık alanlar (*cibâl-i mübâha*) anılan çerçevede halkın kullanımına sunulmuştu.

Osmanlı hukukunun bir diğer alanını oluşturan örf de mubahı kanunnâmeler ve diğer metinlerde *kadimden beri* veya *olageldiği üzere* şeklinde formüle ederek; şer’in bu konudaki öngörülerine yeni bir açılım ve kısıtlama getirmemişti⁹. Ancak *kadim*in şer’e ve örfe uygun ve esas olarak da halkın yararına olması koşulu vardı. Halkın *ulü’l-emr’e* yani padişaha emanet olarak bırakılmış olduğundan hareketle, devlet yöneticisi bu doğa kaynaklarını bir lütuf olarak halkın kullanımına sunarak; hem şer’in hem de yönetim fonksiyonunun gereklerini yerine getirmiş oluyordu.

Teorik olarak her iki kullanım ile ilgili de bazı kurallar geçerliydi. İlki kullanımların ticaret amacı taşıyor olması, ikincisi ise başkasının tasarrufunda olmayan bir kaynağın her koşulda emek verilerek elde edilmiş olmasıydı.

Merkezi yönetimin gücünü birçok alanda hissettirdiği XVII. yüzyıla kadar kısaca özetlenen devlet/çevre bakış açısında bariz bir değişim gözlenmez. Ancak özellikle tımar sisteminin etkinliğini yitirdiği bu yüzyıldan itibaren gelirlerin merkezi hazineye aktarılması zorunluluğundan kaynaklanan alt-

⁸ İsmet Binark, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Belgeler Işığında Türklerde Çevrecilik Anlayışı”, *Yeni Türkiye*, sayı 5(1995), s.16-17.

⁹ Fatih Umumi Kanunnâmesi, madde 40: “Ve bir yerdeki sazlık ve ot olsa, evvelden nice olgeldiyse gerü öyle ola.” Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990, s.349-357; İslam’da insan-çevre ilişkilerine dair bkz., İbrahim Özdemir, “Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı”, *Türkler*, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 10, s.598-610.

mültezimlik, mukataa ve malikâne sistemlerinin uygulanmaya başlanması, merkezin taşradaki kontrolünü yerel unsurlarla paylaşma dönemini getirmiş; bu da zaten oldukça sınırlı olan çevre konusundaki yasak ve sınırlılıklarda ciddi zafiyetler oluşmasına giden süreci başlatmıştı. Bu durum bir taraftan devletin doğa kaynakları üzerindeki mevcut kontrolünü azaltırken, diğer taraftan sisteminin çözülmesi sonucunda oluşan sosyo-ekonomik sorunlar da insanların doğa kaynaklarına daha çok yönelmesine neden olmuştu¹⁰.

Sonuç olarak, doğa varlıkları kişilerin veya vakıf tüzel kişiliğinin tasarrufunda değilse, örf, ilgili alanda bir yasaklama ya da kısıtlamaya gitmemişse ve kişilerin kullanımı ticaret amacını taşııyorsa, yukarıda tanımlanan genel çerçeveye uymak koşulu ile elde edilmesi ve kullanılmasında devlet organlarının doğrudan bir müdahalesinden söz edilemezdi. Kolaylıkla kabul edilebilir ki, doğa kaynakları, kullanımla ilgili standart kuralların olmayışı, koruma mekanizmalarının zayıflığı ve etkili cezaların yokluğu gibi nedenlerden dolayı kişilerin vicdanı ve denetim organlarından gizlenme başarısı ölçüsünde sonuna kadar suiistimale açıktı.

II. Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Av Alanlarındaki Değişimlere İlişkin Bazı Değerlendirmeler:

Genel olarak Tanzimat'a kadar devam eden bu anlayış, fermanın ilanını izleyen yıllarda ciddi bir değişim sürecine girecekti. Süreci hızlandıran en önemli etken, fermanın geneline yansıyan malî ilkeler ve imâr-ı mülk düşüncesi idi¹¹. Ülke kaynaklarının yeniden seferber edilmesinde, devletin uzun süredir elinden kaçırdığı mîrî kaynakların dizginlerinin kanunlar yoluyla yeniden ele geçirme düşüncesi vardı. Ancak bu gelişmeye de Tanzimat döneminin geneline yansıyan *düalist* yapı damgasını vuruyordu¹².

Konumuzla ilgili hususları problem edinen 1858 Arazi Kanunnâmesi¹³ ve 1869 Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye¹⁴ düzenlemelerinde, mîrînin alanını genişletme telaşı gözlense de, sözünü ettiğimiz şer'î ve örfî uygulamalar büyük ölçüde korunurken; Batı kaynaklı olan 1870 Orman Nizamnâmesi¹⁵ ve Ocak 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi¹⁶ halkın uzun yıllardır kullanmakta olduğu doğa

¹⁰ Bekir Koç, *a.g.m.*, s.143-145.

¹¹ Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s.45.

¹² Ömer Turan, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, sayı 32(Temmuz 1995), s. 477.

¹³ 1858 Arazi Kanunnâmesi için bkz., *Düstur* I. Tertib, C. I, s.16-52.

¹⁴ *Açıklamalı Mecelle(Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*, Metni ve Açıklamaları Kontrol Eden Ali Hikmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul 1978.

¹⁵ Orman Nizamnâmesi için bkz., *Düstur* I. Tertip, Cilt 2, H. Fî 11 Şevval sene 1286 ve fî 1 Kanûn-ı Sâni sene 1285/M. 13 Ocak 1870, s.404-414.

¹⁶ Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi, *Düstur* I. Tertip, cilt 2, s.122-130. 1871 tarihli *Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâse Müdye ve İstirdye İbracı Hakkındaki Nizamnâme* ile Mayıs 1882

varlık ve kaynaklarının devlet lehinde kısılması ya da sınırlılıklar getirilmesi konusunda yenilikçi öngörüler taşıyordu. Bu nedenle her dört hukukî metin değerlendirmeye tabi tutulacak, ancak doğrudan av alanlarını konu edindiği için Saydiye Nizamnâmesi'ne özel bir vurgu yapılacaktır.

Arazi Kanunnâmesi'nin şer'î ve örfî uygulamaları devam ettiren bakış açısının yanında, kara av alanlarının temelini oluşturan ormanların daralmasına neden olacak bazı hükümleri de barındırdığı bir gerçektir. Özellikle 19. maddede tapu ile tasarruf edilen orman veya küçük ağaçlık alanların(pırnallık), üretimi arttırmak adına, tarla haline getirilmesine izin verilmesi uygulamasının muhakkak burada anılması gerekir. Zira metnin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, tapu sahibi olsun olmasın herkes bu hükmü emsal göstererek devlete ait orman ve arazileri tarım alanı haline getirmeye başlamıştı.

Kara av alanlarının aleyhine olan bu hükmü telafi etmek için düzenlenen 29. madde, tersi bir uygulamayı teşvik ediyor görünse de, pratikte hiçbir değeri yoktu. Çünkü mülk olan yerlere meyvesiz ağaç dikilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, aslında meraların önce ağaçlandırılması, yani bahçe/mülk haline getirilmesine, sonra da yine tarla yapılmasına zemin hazırlıyordu.

91. madde de kasaba ve köylerin kullanımında olan ağaçlık alanları her iki kullanıcı lehine düzenliyor; kullanımların ücretsiz olduğunun hükme bağlanması ise av varlıklarının elde edilmesini suiistimale açık hale getiriyordu.

Yine 104. maddedeki cibâl-i mübâha ormanlarından herkesin ücretsiz olarak faydalanabileceği hükmü de benzer bir olumsuzluğu, yani av alanlarındaki daralmayı beraberinde getiriyordu.

Sonuç olarak anılan Kanunnâme, kara av alanlarının korunması ve yeni bir çevre bilincinin oluşturulmasına dönük yeni öngörüler taşımadığı gibi şer'î ve örfî uygulamaları resmileştirir bir özelliğe sahipti.

Mecelle de şer'î ve örfî uygulamaları bir araya toplamış ancak doğa kaynaklarının kullanımı konusunda devlet lehinde bir anlayış benimsemişti. Mubah olan şeylerin kullanım şekillerini ihtiyacât-ı zarûriye ve kefâf-ı nefis terimleri ile özetlemişti. İhtiyacât-ı zarûriye genellikle orman ve ürünlerinin yakacak, aydınlanma veya mimarîde kullanımı için, kefâf-ı nefis ise av varlıklarının sadece karın doyurmak amacıyla tüketilebileceğini tanımlayan hukukî terimlerdi¹⁷. Başka bir deyişle Mecelle, kullanımı oldukça özgür bırakılan doğa alanlarından yararlanmayı yaşamı devam ettirmek için edinilmesi gereken zorunlu şeylerle sınırlamıştı¹⁸.

taribî Dersa'âdet ve Tevâbü Balıkbâne İdâresine Dâ'ir Nizamnâme bir iki hüküm dışında malî düzenlemeleri içerdiğinden ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır.

¹⁷ *Açıklamalı Mecelle*, s.19, 250, 252-260.

¹⁸ Mecelle'ye göre av, ehil olmayan hayvanların mızrak, tüfek, ağ veya başka av unsurlarıyla ele geçirilmesi hadisesiydi. Avın sahipliği ile ilgili benimsenen genel kural

Kara av alanları için önemli bir hukukî metin olan Orman Nizamnâmesi öncesinde devletin önemseydiği ormanların dışındaki mîrî ormanlar, zorunlu ihtiyaçların karşılanması, ticarî amaçla yapılan bilinçsiz kesimler ve tarım alanı açmak suretiyle ciddi tahribata uğruyordu¹⁹. Tüketim esaslarını düzenleyen standart bir metin olmadığı için, av da dâhil tüm faydalanmalarda çoğu kez hiçbir makamın izni ve müdahalesiyle karşılaşılmazdı. Zorunlu kullanımlar şer'î bir anlayış çerçevesinde zaten serbestti. Ticarî kesimler vergilendirildiği sürece kesim miktarı ve şekli ile ilgili herhangi bir sınırlama yoktu.

Benzer bir tutum, tarım amacıyla yapılan ağaç kesiminde de geçerli idi. Ekim yapılacak alanlar ne kadar artarsa aşar vergisi de o derece artacağından merkezî yönetim, yeni tarım alanlarının çoğaltılması konusunda resmî olmayan bir teşvik politikası benimsemişti²⁰.

Orman Nizamnâmesi, ülkedeki mîrî orman varlığının tespiti ve kontrolünü hedefleyerek, aynı zamanda kara av alanlarının koruma altına alınması konusunda önemli bir misyona da sahipti²¹. Devlet ormanı anlayışının yerleştirilmesi ve ihtiyacât-ı zarûriye dışındaki tüm kullanımların izne/ücrete tabi tutulması ağaçlık alanlardan av da dâhil gelişi güzel faydalanma dönemini sona erdirdiyordu. Yine Nizamnâme, askeri ihtiyaçların sağlandığı mîrî ve gayr-i sahih vakıf ormanlarını, saray ve hanedan mensuplarına ayrılmış ormanları, hassa şikâr korularını ve İstanbul'un ihtiyaçları için ayrılmış ormanları da koruma kapsamına almayı planladığı için, eklektik tasarruf yöntemlerinin hüküm sürdüğü Osmanlı ormancılığının teknik yöntemlerle ve tek elden idare edilmesine giden yolda oldukça önemli bir aşamayı temsil ediyordu.

Nizamnâme ayrıca otlatma amaçlı kullanımları da düzenleyerek, izinsiz kullanımlar konusunda önemli kısıtlamalar getiriyor ve aksi davranışlarda ciddi cezalar öngörüyordu²². Ağaç kesimi, taşınması vb. konular artık mevsim olanakları ve anlık ihtiyaçlarla değil doğanın kendini yenilemesi esasına göre ya

diğer mubah edimiler için de geçerli olan *emek harcama* esprisi üzerine kurulu olup, avın bereketini avcının çaba ve maharetiyle bağlantılı hale getirmekteydi. *Açıklamalı Mecelle*, 1292-1295. maddeler.

¹⁹ BOA., A. MKT. UM, dosya no: 89, gömlek no: 15; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 348, gömlek no: 73; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 96; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 38, gömlek no: 52; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 121, gömlek no: 86; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 121, gömlek no: 2; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 36; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 66; BOA., A. MKT. MV, dosya no: 65, gömlek no: 66;

²⁰ BOA., A. MKT. UM, dosya no: 125, gömlek no: 16; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 122, gömlek no: 44.

²¹ Orman Nizamnâmesi ve öngörülleri ile ilgili olarak bkz., Bekir Koç, "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *TAD*, sayı 37, s. 231-257.

²² Orman Nizamnâmesi, 13-16. maddeler.

da doğaya en az zarar verecek bilimsel yöntem ve zamanlarda yapılması öngörülüyordu.

Sonuç olarak Nizamnâme ile orman arazisinin altındaki ve üstündeki tüm değerler, doğal çevreyle ilgili varlıklar olarak kabul edilmiş ve ormanı bir bütün halinde değerlendirme bilinci aşılarmaya çalışılmıştı²³.

Üzerinde dikkatle durulması gereken son hukukî metin, Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi'dir. 9 Ocak 1882 tarihini taşıyan ve 52 madde halinde kaleme alınan Nizamnâme'de, fizik yapı açısından avlanma ile ilgili iki temel ayırım yapılmıştı. İlki denizlerdeki (göl, nehir ve dereler) avlanmanın düzenlendiği bahre mahsûs avlanma ile orman ve diğer arazilerdeki avlanmayı düzenleyen berre mahsûs avcılık²⁴. Bahre mahsus avlanma hükümleri dikkate alındığında su av alanlarındaki mevcut boşluğun telafisine dönük bir kaygının ön plana çıktığı görülür.

Maddelerin önemli bölümü Tanzimat'ın geneline yansıyan malî ilkeler çerçevesinde kaleme alınmışsa da, doğa varlıklarının korunmasına dönük çağdaş yaklaşımlara sahip olduğunu da rahatlıkla söyleme olanağı vardır. Anılan metnin önemli hükümlerini ise *avca*, *av* ve *çevre* başlıkları altında şu şekilde özetlemek mümkündür.

Avcıyla İlgili Yeni Yaklaşımlar

Su ürünleri ve kara avcılığında tezkere almadan avlanma, yaşamlarının önemli bir kısmını denizlerde geçiren devlet ve tüccar gemi personeline, ticaret için avlanmayan olta balıkçılarına, kendi mera ve baltalıklarında veya köyleri civarındaki orman ve korularda kefâf-ı nefis için avlanan köylülere verilmiş bir hak²⁵. Bunlar dışındaki herkes, devlete ait bir alanda avcılık yapacaksa tezkere almak zorundaydı²⁶.

Tezkereler denizde gemi kaptanı, karada ise avlanmak isteyen kişilerin adına düzenleniyordu. Av tezkereleri alındığı liva sınırlarında geçerli olmak üzere, İstanbul'da şehir emanetinden, taşrada ise belediye dairelerinden ücreti karşılığında bir yıl süre ile verilecekti²⁷. Medenî haklardan mahrumiyet cezası alanlara, serseri kabul edilen kişilere, 18 yaşını geçmemiş olanlara, eski mahkûmlara ve silah taşımaya yasaklananlara av tezkeresi verilmeyecekti. Şüpheli durumlarda av tezkeresi için kefalet talep edilecekti²⁸. Sadece malî kaygılarla açıklanamayacak bu kurallar, gelişi güzel avlanmayı sınırladığı gibi, avlanmayı meslek edinen kişilerin sayılarını tespit ve kontrol altında tutma amacını da

²³ *A.g.n.*, 17. ve 18. maddeler.

²⁴ Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi, madde 1.

²⁵ *A.g.n.*, 2.,3.,6. ve 45. maddeler.

²⁶ *A.g.n.*, madde 2.

²⁷ *A.g.n.*, madde 33.

²⁸ *A.g.n.*, 2.,6., 32-34 ve 45. maddeler.

güdüyordu. Av suçuyla mahkûm olanlar bir yıl içinde yeniden suç işlerlerse, sabıkalı kabul edilerek verilecek cezanın iki katına çıkarılması²⁹, bilinçsiz avcılarının engellenmesine dönük dikkate değer bir uygulamaydı. Yine halk yaşamını tehdit edecek, mesire, park vb. alanlarda avlanmak avcılar için yeni sınırlılık anlamına geliyordu³⁰. Avcının her fiilinden kendisinin ve olay sırasında aynı fiile iştirak edenlerin müteselsil sorumluluğu avcılarının birbirlerinin davranışlarını öz denetime tabi tutmalarına yönelik bir uygulama idi³¹. Avcının ihmalden kaynaklanan veya tüm kural dışı avlanma şekillerinde para cezası, malzemelerine el konulması veya hapis cezası verilmesi avcılar için önemli yaptırımlar özelliğini taşıyordu.

Av'la İlgili Yeni Yaklaşımlar

Nizamnâme ava konu olacak canlıların korunmasını temel hedeflerinden biri olarak belirlemişti. Avlanma yasağı alanları ve dönemleri daha modern ve bilinçli bir şekilde tespit edilmeye başlanmıştı. Bu çerçevede av yasağına konu olacak canlı türleri ve avlanma süreleri bir ay öncesinden idare meclisince belirlenecekti. Herhangi bir türde aşırı azalma veya artış olduğunun uzmanlarca tespit edilmesi, bu canlı ile ilgili sınırlama veya aşırı avlanmayı gündeme getirebilecekti³².

Kuşların yuvalarının bozulması, küçük kuşların avlanması³³ -bıldırcın hariç, sürme yöntemiyle balık avlanması, balık ağlarının kullanımında türler için belirlenen standartların dışına çıkılması-hamsi dışında 18 mm-, patlayıcı ve yanıcı kimyevî maddelerle doğa varlıklarına zarar verecek insanlık dışı yöntemlerle avlanılmasının engellenmesi, Nizamnâme'nin öngördüğü çağdaş yaklaşımlardı³⁴.

Doğal yöntemlerle yetişen av hayvanlarının –özellikle deniz canlıları- yanında suni üretiminin yapılması konusunda da önemli yaklaşımlara sahipti. Suni üretim yapmak isteyenler bir dilekçe ile özel izin talebinde bulunacaklar, talep önce ilgili bölge belediye meclisinde görüşülecek ve gerekli teknik incelemeyi yapması ve gereği için liman sorumlularına iletilecek, onların mahzurlu olmadığına dair raporlarından sonra on yıldan fazla olmamak koşulu ve her türlü sakıncadan uzak bir şekilde belirlenen sürelerle üretim yapması konusunda kendilerine özel izin verilecekti³⁵. Göl ve nehirlerde suni balık üretimi yapmak isteyenler de aynı kurallara tabi olacaklardı³⁶.

²⁹ A.g.n., madde 50.

³⁰ A.g.n., madde 39.

³¹ A.g.n., madde 48.

³² A.g.n., madde 36.

³³ A.g.n., madde 33.

³⁴ A.g.n., 27., 29. ve 30. maddeler.

³⁵ A.g.n., madde 15.

³⁶ A.g.n., madde 18.

Anılan yeni yaklaşımlar ve aksi davranışları düzenleyen etkin cezalar, balık, kara hayvanları ve kuşların sadece gelecek sezonda daha bol avlanmasını sağlamaya dönük faydacı bir yön taşıyor; üreme dönemlerinde veya -kış mevsiminde- savunmasız kaldıkları zamanlarda türlerinin devamının garantisini içeriyordu. Suni üretiminin teşvik edilmesi yine doğal türlerin daha az avlanması anlamına geliyordu.

Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar

Nizamnâme’de doğal ortamın korunmasına dönük de ciddi önlemler alınmıştı. İlk olarak devlete ait orman, koru, deniz, göl ve nehirlerle; mülk ve vakıf arazilerinde izinsiz avlanmak dönemi sona erdiriliyordu. Akarsu ve denizlerde kötü kokulara yol açacak bataklıklar oluşturacak çit ve set yapılması yasaktı. Hukukî metin kimyasal yöntemlerle avlanma konusunda daha katı kurallar benimsemişti. Halkın ve canlıların zarar göreceği şekillerde kimyasal ürün kullananlar bir haftadan iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaktı³⁷. Bulaşıcı hastalık riskinin olduğu durumlarda her türlü av ürününün avlanması, nakli ve satışı kesinlikle yasaktı³⁸. Yerleşim bölgelerine yakın kuşların zevk için avlanmaları şiddetle yasaklandığı gibi, sayıları belirli dönemlerde artan zararlı hayvanların sayılarının azaltılması ve doğa dengesinin korunmasına dönük teşvikler de metinde ayrıca yer almıştı³⁹.

Sonuç olarak, XIX. yüzyılda gerek daralan Osmanlı topraklarından Anadolu’ya yapılan göçler, gerek demiryollarının yaygınlaşması sürecinde doğanın tahribine neden olan uygulamalar ve gerekse ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulların olumsuz etkilerine rağmen çevrenin korunması konusunda çağdaş öngörülere, standart ceza ve kontrol mekanizmalarına sahip olan hukukî metinlerin önemli katkıları olmuştur.

Tüm bu kanunlaştırma hareketlerine, 1840’lı yıllardan itibaren ülkeye davet edilen yabancı uzmanların da önemli katkıları olacaktı. Özellikle maden, tarım, ormancılık ve hayvancılık konusunda bu uzmanların raporlarıyla şekillenen yeni çevre politikaları, yine onların öncülük ettiği ihtisas okullarının mezunları sayesinde daha çağdaş bir yapı kazanacaktı.

³⁷ *A.g.n.*, madde 27.

³⁸ *A.g.n.*, 25. ve 26. maddeler.

³⁹ *A.g.n.*, 36. ve 38. maddeler.

Kaynakça**I-Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HH) HH., no: 28087; BOA., HH., no: 43026; BOA., HH., no: 24052; BOA., HH., no: 26247; BOA., HH., no: 25901; BOA., A. MKT. MVL, dosya no: 90, gömlek no 44; BOA., İAD., Defter No: 3, hüküm: 347/1260; BOA., HH., no: 53841; BOA., HH., no: 35462; BOA., HH., no: 32531; BOA., HH., no: 21409; BOA., HH., no: 30875; BOA., HH., no: 24052; BOA., MD., No: 47, hüküm 73,138; BOA., MD., No: 47, hüküm 30; BOA., İAD., Defter No: 8, hüküm: 339/1114; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 89, gömlek no: 15; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 348, gömlek no: 73; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 96; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 38, gömlek no: 52; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 121, gömlek no: 86; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 121, gömlek no: 2; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 36; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 120, gömlek no: 66; BOA., A. MKT. MVL, dosya no: 65, gömlek no: 66; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 125, gömlek no: 16; BOA., A. MKT. UM, dosya no: 122, gömlek no: 44.

II-Nizamnâmeler

- Arazi Kanunnâmesi *Düstur* I. Tertib, Cilt I.
- Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâsede Midye ve İstiridye İhracı Hakkındaki Nizamnâme, *Düstur* I. Tertip, Cilt 2.
- Dersa'âdet ve Tevâbii Balıkhâne İdâresine Dâ'ir Nizamnâme, *Düstur* I. Tertip, Cilt 2.
- Orman Nizamnâmesi, *Düstur* I. Tertip, Cilt 2.
- Zabıta-i Saydiye Nizamnâmesi, *Düstur* I. Tertip, Cilt 2.

III-Araştırma ve İncelemeler

- Açıklamalı Mecelle-i Abkâm-ı Adliye*, Metni ve Açıklamaları Kontrol Eden Ali Hikmet Berki, Hikmet Yayınları, İstanbul 1978.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990.
- Binark, İsmet, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belgeler Işığında Türklerde Çevrecilik Anlayışı", *Yeni Türkiye*, sayı 5(1995).
- Çelik, Şenol, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları(Hassa Şikâr-gâhı)", XIII. Türk Tarih Kongresi, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III. Kısım.
- Güran, Tefik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998.
- Özdemir, İbrahim, "Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı", *Türkler*, edt. H.C. Güzel-K. Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 10.
- Koç, Bekir, "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *TAD*, sayı 37(2005).
- , "Osmanlı Devleti'nde Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM*, sayı 10(2000).
- Turan, Ömer, "1926 Hukuk İnkılâbının Fikrî Temelleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, sayı 32 (Temmuz 1995).